

В.А. Папанова, С.М. Ляшко *

ВИРОБИ ІЗ ЗАЛІЗА КЛАСИЧНОГО ЧАСУ З ПРИМІСЬКИХ САДИБ ОЛЬВІЇ

Статтю присвячено виробам із заліза класичного часу із приміських садиб Ольвії Широка Балка 6 та Широка Балка 7. До наукового обігу вводяться предмети, які знайдені на двох приміських садибах, а також із поховань сімейної ділянки ойкоса. Аналіз знахідок дозволяє зробити висновки щодо економіки, соціального статусу та повсякденного життя населення двох приміських ольвійських садиб.

К л ю ч о в і с л о в а: приміські садиби, вироби із заліза, Ольвія, Широка Балка 6 і 7, класичний час.

Упродовж 2003—2017 рр. під час розкопок на ольвійських приміських садибах Широка Балка 6 (ойкос, друга третина V — початок III ст. до н. е.) і Широка Балка 7 (хоріон, кінець V — 30-ті роки IV ст. до н. е.) виявлені знаряддя праці, зброя та прикраси, культові предмети зі свинцю, бронзи і заліза (Папанова, Ляшко 2015б, с. 223—250). Авторами розкопок повністю опубліковані свинцеві культові артефакти (букранії, голівки баранів, лабрис, фігурки Афіни, Геракла, вершників, герми, пластини із закляттями), а також гирі для вагів та пряслиця, знайдені на обох садибах (Папанова, Ляшко 2014, с. 207—229; вони ж 2015, с. 171—180; 2015а, с. 158—164). Крім того, опубліковані зброя і кінське спорядження, виявлені на садибах і в похованнях сімейної ділянки поблизу ойкоса, та бронзові перстні з поховань (Островерхов, Папанова 2009, с. 117—122; Папанова, Ляшко 2015в, с. 207—222).

Розкопані садиби входили до територіальної структури поліса та загальної системи сіль-

ськогосподарської хори Ольвії. Цей факт дозволяє розглядати комплекс артефактів, зокрема знаряддя праці, предмети побуту із заліза в контексті господарсько-економічної та культурної структури поліса.

Зауважимо, що залізні вироби з інших поселень ольвійської хори опубліковані частково (Бураков 1976, с. 125; Былкова 2007, с. 75—76, 101; Крыжицкий и др. 1989, с. 67, 135—136, 194—195; Русяева 1968, с. 212). Про них автори розкопок і наступних публікацій згадували або посилалися в контексті аналізу матеріальної культури ольвійського поліса, доволі часто без класифікації цих артефактів.

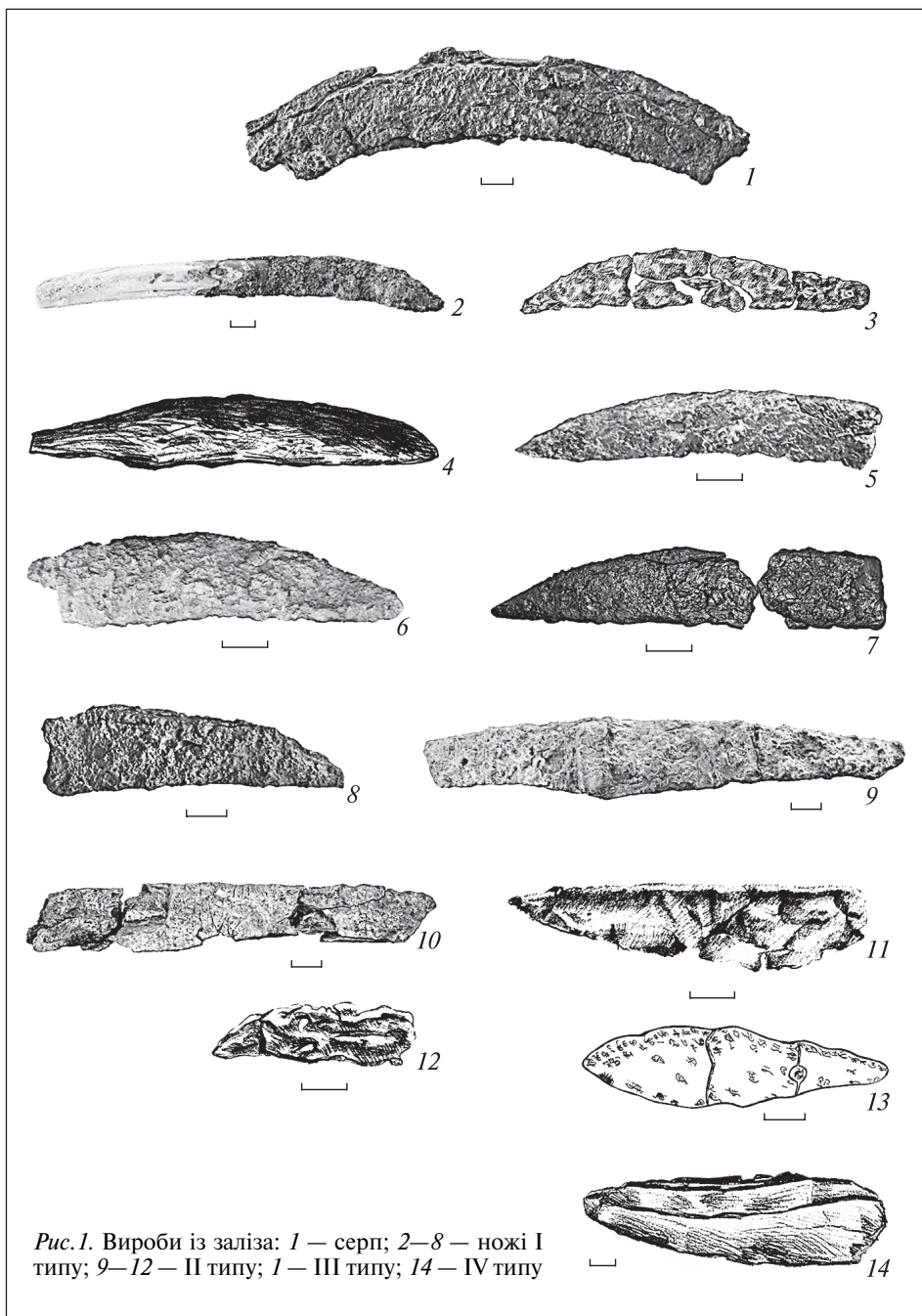
В історіографічному аспекті варто зауважити, що в повному обсязі авторами розкопок опубліковані тільки залізні предмети з Нижнього міста Ольвії (ділянка НГС) VI ст. до н. е. — IV ст. н. е., а також знаряддя праці та господарсько-побутові предмети Ольвії перших століть нашої ери (Крапивина 1993, с. 130—136; Krutilov 2010, р. 479—482). Крім того, були розроблені типологічні класифікації окремих категорій речей різних періодів, знайдених на городищі, хорі та некрополі (Бураков 1976, с. 125; Козуб 1974, с. 86—87, 111—114; Крыжицкий и др. 1989, с. 72; Парович-Пешикан 1974, с. 134—138).

Зауважимо, що першу комплексну класифікацію залізних виробів Ольвії перших століть нашої ери розробила В.В. Крапивіна (Крапивина 1993, с. 130—136), узявши за основу функціональну характеристику. Такий підхід дозволив виділити групи, типи і варіанти. Запропоновану дослідницею класифікацію використав В.В. Крутілов (Krutilov 2010, р. 481—482, РІ. 362—364). Класифікацією залізних виробів В.В. Крапивіної, окрім ножів, послугувувались також автори публікації.

Проте, на сьогодні відсутня комплексна типологічна класифікація артефактів із заліза для всіх періодів існування Ольвії та її сільськогосподарської округи.

* ПАПАНОВА Валентина Анатоліївна — кандидат історичних наук, доцент, завідувачка навчальної археологічної лабораторії Бердянського державного педагогічного університету, urapanova1953@gmail.com

ЛЯШКО Світлана Миколаївна — кандидат історичних наук, провідний фахівець Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, lyashko.svetlana@gmail.com

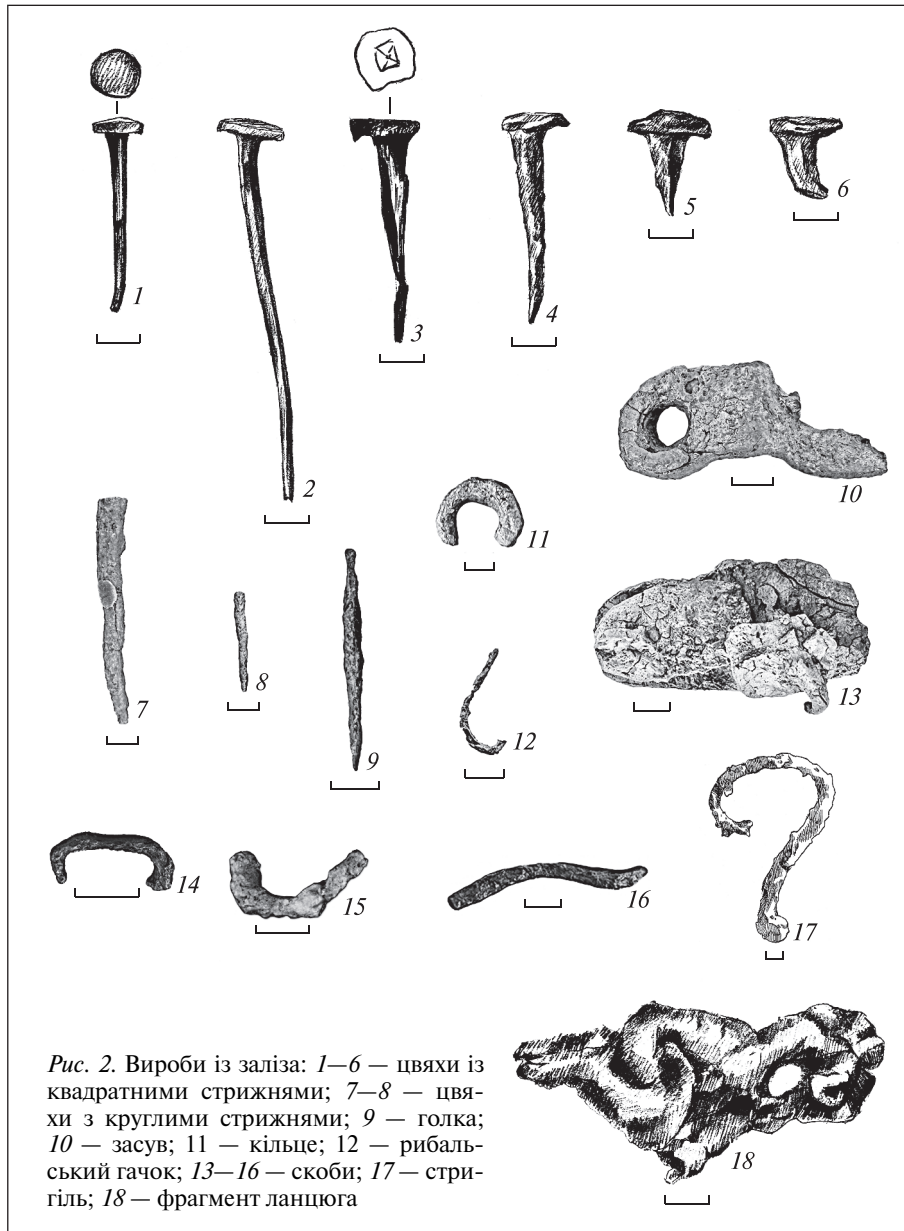
Відзначимо, що в Ольвії та на поселеннях її хори, як і в інших античних містах-державих Північного Причорномор'я та Криму, знахідок виробів із заліза в кількісному відношенні менше, ніж виробів із міді, бронзи та свинцю. Крім того, вони дуже корозійні й тому погано зберігаються (Фомін 1974, с. 27). Такий стан збереженості виробів із заліза обмежує їх вивчення за допомогою спеціальних методів дослідження (Паньков 2010, с. 221).

У представлений публікації вводяться до наукового обігу предмети із заліза, розкопані на двох приміських садибах, а також із поховань сімей-

ної ділянки ойкоса¹. Більшість з них знайдено на хоріоні (83 предмета). Зазначимо, що асортимент залізних виробів з ойкосу (Широка Балка 6) та хоріону (Широка Балка 7) одноманітний.

Вони представлені різними знаряддями праці та господарсько-побутовими залізними предметами, як-от: цвяхи, дверний засув, ланки ланцюга, голка, кільце від кінської упряжі, ножі, рибальський гачок, серп, скоби, стригіль та ін.

¹ Див. звіти В.А. Папанової за 1992, 1995, 1996, 2016—2017; В.А. Папанової та С.М. Ляшко за 2003—2005, 2013—2014; С.М. Ляшко і В.А. Папанової за 2006—2012 рр. в науковому архіві Інституту археології НАНУ.

Найбільш численна категорія виробів — знаряддя праці. Закцентуємо на знахідці фрагмента леза серпа симетричної форми (каталог 1) на хоріоні. Такі серпи використовували в північних областях Балканського півострова з II тисячоліття до н. е. (Блаватская 1966, с. 76, прим. 5).

Аналогічні серпи відомі в VI—V ст. до н. е. на Березані та поселеннях Велика Чорноморка, Чортовате 7, Ягорлицьке (Крыжицкий и др. 1989, с. 74–73, рис. 28, 1–3), а в IV ст. до н. е. — в Ольвії (Krutilov 2010, р. 479, 481, Pl. 363, Rc-38) та на Білозерському поселенні (Былкова 2005, с. 266).

Згідно з металографічними дослідженнями ковали в античних містах та поселеннях Північного Причорномор'я і Криму для виробництва землеробських знарядь, зокрема серпів, ви-

користували сировину підвищеної якості, а саме пакетований метал (зварені один до одного декілька смужок заліза), який надавав виробу пружності, а зварені шви — гостроти. Застосовували вони і спеціальні заготовки, які були близькі до «тришарового пакету з виведенням на різучу закраїну сталеві частини, що надавало виробу тієї самої пружності та здатності до самозагострювання» (Паньков 2010, с. 220).

В античні часи одним із найпоширеніших знарядь праці були ножі. На приміських садибах і в похованнях сімейної ділянки знайдено п'ять ножів та 18 фрагментів лез і руків'я. З-поміж них повністю зберігся тільки один ніж із кістяним руків'ям та чотири без обкладок/накладок руків'я.

Уперше класифікацію ножів із заліза класичного часу, знайдених у похованнях некро-

поля Ольвії, розробила Ю.І. Козуб (Козуб 1974, с. 113—114). Дослідниця звернула увагу на те, що леза ольвійських ножів мають дві характерні форми, що стало одним із критеріїв для її типології. Так, перша група, за Ю.І. Козуб, — ножі з горбатою потовщеною спинкою/обухом, скошеною до вістря. Друга — з прямою гострою робочою частиною. Усі ножі у перетині мали клиноподібну форму і відрізнялися тільки ручками та способом їх кріплення до лез. Зважаючи на це, дослідниця виділила чотири типи ножів, які використовували мешканці Ольвії в V—IV ст. до н. е. (Козуб 1974, с. 112—114).

На відміну від Ю.І. Козуб, автори взяли за основу класифікації не форму руків'я і спосіб кріплення ножів, а форму їх леза.

Tun I — ножі з прямим лезом і з вигнутим обухом (рис. 1, 2—8). Вони представлені двома варіантами: *перший* — зі слабо вигнутим обухом і прямою гострою робочою частиною; *другий* — із сильно вигнутим обухом/«горбатою спинкою», з прямою гострою або злегка увігнутою робочою частиною² (кат. 2, 4—5, 7—9, 12, 14, 16).

Tun II — ножі з прямим лезом і обухом (кат. 6, 11, 13, 15, 18, 19, 21, 23) (рис. 1, 9—12). Зважаючи на форму леза і вістря, ми виділили чотири варіанти цього типу. *Варіант 1* — пряме лезо й обух, що звужуються знизу і зверху до вістря, з обмежувачем перед руків'ям (кат. 6). *Варіант 2* — пряме лезо й обух, вістря у формі кігтя (кат. 13). *Варіант 3* — пряме лезо й обух, вістря скошене під кутом (кат. 23). *Варіант 4* — пряме лезо й обух, підйом леза плавно переходить у вістря (кат. 24).

Tun III — короткий ніж з широким полум'я-подібним лезом чи у формі витягнутої краплі (рис. 1, 13). Обух з обох боків поступово звужується до вістря і черешка. Представлений одним екземпляром (кат. 3).

Tun IV — великі ножі-сікачі (рис. 1, 14); тип представлений також одним екземпляром (кат. 10). Цікаво, що у стародавній Греції такими ножами не тільки обробляли туші тварин, а в разі небезпеки їх використовували як зброю (Petrie 1917, p. 21—22, tabl. XXIV, 50).

Ножі з приміських садиб Ольвії, як у всьому античному світі, були багатofункціональними, але вже існували і спеціалізовані форми. Напевно, ножем (кат. 23), який мав вістря, скошене під кутом, міг працювати швець.

Серед ножів переважають суцільнометалеві. Їх виробляли з горнової сталі з поверхнево

навуглецьованим феритом або із заготовки попередньо цементованої сталі. Ці технології вже були відомі в Північному Причорномор'ї у класичний час (Паньков 2010, с. 220, 222). Імовірно, що один із ножів (кат. 23) виготовили саме методом технологічного зварювання.

Крім того, на садибах розкопано 74 цвяха, зокрема 10 археологічно цілих та 64 фрагмента. Із них на хоріоні розкопано 63 екз., на ойкосі — сім, а решта — у похованнях сімейної ділянки.

Вони представлені двома типами: цвяхи з квадратними або з круглими стрижнями, з вістряем/жалом у вигляді піраміди або конусу різних розмірів і товщини. На тупому кінці вони мали квадратну або грибоподібну голівку. Усі цвяхи виготовлені методом кування (Крапивина 1993, с. 134).

Tun I — цвяхи з квадратними стрижнями, представлені п'ятьма варіантами (рис. 2, 1—6). *Варіант 1* — довгий квадратний стрижень (довжина 5,5—9,0 см, перетин 0,4 × 0,4—1,3 × 1,3 см) і округла голівка (1,4 × 1,7—1,3 × 1,5 см) — (рис. 2, 2). *Варіант 2* — довгий квадратний стрижень (довжина 5,7—10 см, перетин 0,3 × 0,3—1,3 × 1,3 см) і невелика квадратна голівка (0,7 × 0,7 см). *Варіант 3* — довгий квадратний стрижень (аналогічний варіанту 1) і велика квадратна голівка (1,3 × 1,3 см). *Варіант 4* — короткий стрижень (довжина 4,0—5,0 см, перетин 0,3 × 0,3—0,9 × 0,9 см) і округла голівка (0,7 × 0,7—1,0 × 1,1 см). *Варіант 5* — короткий стрижень (довжина 3,0—4,0 см, перетин 0,3 × 0,3—0,7 × 0,7 см) і квадратна розширена з одного краю, голівка (1,0 × 1,0—1,4 см).

Tun II — цвяхи з округлими стрижнями (довжина 3,5—7,5 см, діаметр 0,3—0,9 см) (рис. 2, 7—8). Їх виробництво було більш складним, ніж квадратних. Спочатку брався для заготовки залізний прут, якому в процесі кування надавали округлої форми (Паньков 2014, с. 222). Тому знахідки таких цвяхів украй рідкісні.

Цвяхи обох типів застосовувалися в Ольвії та її хорі з VI ст. до н. е. по IV ст. н. е. (Бураков 1976, с. 123, табл. XIII, 31; Крыжицкий и др. 1989, с. 142, рис. 54, 19; Крапивина 1993, с. 134—135; Krutilov 2010, p. 481, Pl. 363, Rc-46, Pl. 364, Rc-47—52, 54—58).

Для виготовлення цвяхів та скоб використовували або кричне залізо, або різноманітні уламки заліза (Паньков 2014, с. 222), тобто менш якісне, ніж для серпів та ножів.

Не менший інтерес викликають інші господарсько-побутові предмети із заліза: двер-

² Відносно термінології складових частин ножів див.: Б.А. Шрамко та В.В. Пяковський (Шрамко 1965, с. 137—138, рис. 1; Пяковський 2015, с. 153).

ний засув (кат. 26), ланки ланцюга (кат. 28), голка (кат. 25), кільце від упряжі (кат. 27), рибальський гачок (кат. 29), скоби (кат. 31—33).

Звертаємо увагу на першу знахідку на хоріоні залізної голки класичного часу не лише на поселення хори, а й в Ольвії. Раніше була відома тільки одна залізна голка з поховання 109/1901 елліністичного часу (Парович-Пешикан 1974, с. 138). Рідкісні їх знахідки і в Ольвії перших століть нашої ери (Крапивина 1993, с. 84, рис. 87, 18—21, 24). Нечисленність цих знахідок пояснюється складністю їх виготовлення та поганим станом збереженості заліза.

На цій же садибі розкопаний залізний рибальський гачок. До цієї знахідки були відомі тільки бронзові рибальські гачки класичного часу (Козуб 1974, с. 113—114, рис. 60).

Зазначимо, що технологія місцевого виробництва голок та рибальських гачків у цей період ще не досліджена (Паньков 2014, с. 221).

Цінною в археологічному аспекті є знахідка стригіля (кат. 34) — предмета першої необхідності палестрита. В античному світі займалися спортом тільки вільні громадяни. Певно, жителі ойкосу також були повноправними ольвійськими громадянами, і тому вони мали право відвідувати гімнасій, який існував в Ольвії з V ст. до н. е. до III ст. н. е. (Скржинская 2000, с. 73—75).

Представлений комплекс виробів із заліза з двох приміських садиб однорідний і близький до аналогічних предметів з Ольвії та поселень її хори класичного часу. Він дозволяє судити про асортимент виробів із заліза та поставити питання про місце їх виробництва. Відомо, що в цей період саме з Ольвії на поселення надходили залізні знаряддя праці та зброя (Крыжицкий и др. 1989, с. 141). Не винятком були ойкос і хоріон, які знаходилися неподалік від міста та постачали його мешканцям сільськогосподарську продукцію.

Жителі ойкоса і хоріона займалися сільським господарством з переважанням скотарства над землеробством (Папанова, Ляшко 2015б, с. 250). Раніше зроблений нами висновок підтверджується знахідками серпа, а також ножів та їхніх фрагментів (16 екз.), знайдених на садибі Широка Балка 7.

Отже, не зважаючи на свою нечисленність, знаряддя праці та побутові предмети із заліза становлять особливий інтерес для реконструкції економіки, соціального статусу та повсякденного життя населення цих двох приміських ольвійських садиб у контексті поліса.

КАТАЛОГ³

Знаряддя праці

1. Серп (О-2009, Некр. Ю3/151; рис. 1, 1). Центральна частина дуги лека симетричної форми.

Розміри: довжина 16,8 см, хорда 13 см, ширина 3,0 см, товщина 0,8 см.

Фрагмент серпа розкопаний на садибі Широка Балка 7 в сіро-глиняному ґрунті (кв. 61) на глибині 0,3—0,7 м разом з уламками ручок амфор Гераклі та Аканфа з клеймами IV ст. до н. е. (Lyashko et al. 2013, р. 266, 271, 273, № 28, 46).

Датування: IV ст. до н. е.

Археологічно цілі ножі⁴

2. Ніж (О-2016, Некр. (ю-з)/30) з прямим лезом і зі слабо вигнутим обухом (рис. 1, 2). Руків'я виготовлене з фрагменту ребра ВРХ з поздовжнім розрізом (2,8 × 0,3 см), у який вставлявся черенок ножа. Колодка та черенок скріплені двома заклепками (Папанова, Ляшко 2015, с. 180, 186, рис. 1, 8).

Розміри: ніж довжиною 21,5 см; довжина лека 12 см, ширина лека 1,7 см, товщина лека 0,3 см; руків'я — довжина 9,5 см, ширина 1,0—1,4 см, товщина 0,7—1,0 см.

Найближча аналогія — ніж з поховання 13/1901 елліністичного часу некрополя Ольвії (Парович-Пешикан 1974, с. 135—136, рис. 104, 4).

Такий тип ножів використовували в Ольвії та на хорі з V до н. е. до IV ст. до н. е. (Крыжицкий и др. 1989, с. 136; Козуб 1974, с. 112; Крапивина 1993, с. 134; Krutilov 2010, р. 481, Pl. 363, Rc-39).

Ніж розкопаний на садибі Широка Балка 7 у господарській ямі 18 у приміщенні 9а з матеріалом кінця V—IV ст. до н. е.

Датування: кінець V—IV ст. до н. е.

3. Ніж (О-1991, Некр./10) з коротким широким лезом краплеподібної форми, з поступовим звуженням обуха до вістря та черенка з обох боків (рис. 1, 13). Дерев'яна (золіла) обкладка руків'я прикріплювалася до лека за допомогою заклепки. Найімовірніше, це була колодка з поздовжнім розрізом, у який вставлявся черенок ножа (Папанова 1993, с. 28, 56, рис. 1, 4).

Розміри: довжина 8,0 см; довжина лека 5,0 см, ширина лека 0,5 × 2,0 × 1,4 см, товщина 0,3 см; довжина 3,0 см, ширина 1,4 × 1,0 × 0,4 см, товщина 0,3 см.

Аналогія — за формою лека він близький до I типу ножів V ст. до н. е., згідно з класифікацією Ю.І. Козуб (Козуб 1974, с. 112, рис. 58, 1).

Ніж входив до складу інвентарю поховання 2/1991 сімейної ділянки жителів приміської садиби Широка Балка 6. Поховання датується другою — третьою чвертями IV ст. до н. е. (Папанова, Ляшко 2015в, с. 210—212, рис. 2, 5).

Датування: друга — третя чверті IV ст. до н. е.

4. Ніж (О-1995, Некр./3) з прямим лезом та вигнутим обухом, скошеним до вістря та черенка (рис. 1, 3). Мав дерев'яне руків'я. Черенок та обкладки ножа скріплювалися двома заклепками (Папанова, Ляшко 2015в, с. 216—218, рис. 5, 6).

Розміри: довжина 12,5 см; довжина лека 8,5—9,5 см, ширина лека 0,5 × 2,0 × 1,5 см, товщина лека 0,3 см; черенок — довжина 3,0—4,0 см, ширина 1,0—1,5 см, товщина 0,4 см.

³ Каталог складений без цвяхів, тому що вони були однотипні за формою та розмірами протягом всього часу існуванні Ольвії та хори. Опис їх наданий у тексті (див. вище).

⁴ Ножі, цілі та фрагменти, розташовані згідно з їх датуванням.

Аналогія — за формою лева ніж близький до другого варіанту III типу ножів V—IV ст. до н. е., згідно з класифікацією Ю.І. Козуб (Козуб 1974, с. 112—114, рис. 58, 4).

Ніж знайдений у похованні 2/1995 на сімейній ділянці некрополя жителів приміської садиби Широка Балка 6. Поховання датується серединою IV ст. до н. е. (Папанова, Ляшко 2015в, с. 218).

Датування: середина IV ст. до н. е.

5. Ніж (O-2004, Некр. ЮЗ (ус)/3) з прямим лезом та вигнутим обухом, черенок скошений з боку обуха і вирізаний з боку лева (рис. 1, 4). Обкладка руків'я не збереглася.

Розміри: довжина 14,5 см; довжина лева 11,5 см, ширина лева 2,5 см, товщина 0,5 см; черенок — довжина 3,0 см, ширина 1,0 см, товщина 0,7—1,2 см.

Аналогія — такий тип ножів був поширений в Ольвії в усі періоди її існування (Крапивина 1993, с. 81, 134, рис. 84, 7; Krutilov 2010, р. 481, Pl. 363, Rc-39).

Ніж розкопаний на садибі Широка Балка 7 у темноглинястому ґрунті (кв. 21) на глибині 0,25—0,46 м, в якому знайдені фрагменти кераміки IV ст. до н. е.

Датування: IV ст. до н. е.

6. Ніж (O-2011, Некр. ЮВ.ШБ/140) з прямим довгим лезом і плавно скошеним обухом до вістря (рис. 1, 9). Лезо відокремлювалося від руків'я обмежувачем (3,0 × 1,0 × 0,2 см). Обкладка руків'я не збереглася. На черенку в 4,4 см від обмежувача знаходився отвір для заклепки. Імовірно, це була колодка з пазом.

Розміри: довжина 18,8 см; довжина лева 11,5 см, ширина лева 1,0—3,2 см, товщина 0,6 см; черенок — довжина 6,0 см, ширина 1,8—3,0 см, товщина 0,5 см.

Аналогія — ніж з таким же обмежувачем знайдений у похованні 35/1912 IV ст. до н. е. (Козуб 1974, с. 112, 114, рис. 58, 4).

Ніж розкопаний на садибі Широка Балка 6 у господарській ямі 8 (кв. 16) з уламками кераміки IV ст. до н. е.

Датування: IV ст. до н. е.

Фрагменти лез і руків'я

7. Фрагмент лева ножа (O-2012, Некр. ЮВ.ШБ/69). Збереглася тільки частина прямого лева. Обух плавно скошений до вістря (рис. 1, 6).

Розміри: довжина 8,7 см, найбільша ширина 2,0 см, товщина 0,6 см.

Розкопаний на садибі Широка Балка 6 в напівземлянці 2, яка датується другою третьою — кінцем V ст. до н. е. (Папанова, Ляшко 2015б, с. 236).

Датування: друга третина V ст. до н. е.

8. Фрагмент лева ножа (O-2006, Некр. ЮЗ (ус)/108). Пряме лезо, обух і нижня кромка лева плавно переходять у вістря у вигляді кігтя. Сильно корозійний.

Розміри: довжина 6 см, найбільша ширина 1,7 см, товщина 0,4 см.

Аналогія — ніж з розкопок ділянки НГС (Нижнє місто, Ольвія) (Krutilov 2010, Pl. 363, Rc-41).

Розкопаний на садибі Широка Балка 7 у господарській ямі 2 в приміщенні 2 напівземлянки I, яка датується межею V—IV — першою третьою IV ст. до н. е. (Папанова, Ляшко 2015б, с. 229).

Датування: межа V—IV — перша третина IV ст. до н. е.

9. Фрагмент ножа (O-2011, Некр. ЮВ.ШБ/156). Пряме довге лезо та вигнутий обух, який скошений до вістря (рис. 1, 5).

Розміри: довжина 16,5 см, найбільша ширина 3,0 см, товщина 1,0 см.

Розкопаний на садибі Широка Балка 6 в господарській ямі 6 (кв. 10) з фрагментами кераміки першої половини IV ст. до н. е.

Датування: перша половина IV ст. до н. е.

10. Фрагмент великого ножа-сікача (O-2003, Некр. ЮЗ (ус)/71); рис. 1, 14). Збереглася частина лева. Імовірно, ніж мав пряме лезо. Обух і нижній край лева (підйом) плавно переходили у вістря.

Розміри: довжина 10 см, найбільша ширина 3,0 см, товщина 1,2 см.

Ніж знайдений на садибі Широка Балка 7 у заповненні приміщення 3 першого господарського комплексу, який служив для короткочасного утримання великої та дрібної рогатої худоби, а також її забою. Цей комплекс датується другою третьою — 30-ми роками IV ст. до н. е. (Папанова, Ляшко 2015б, с. 236).

Датування: друга третина — 30-ті роки IV ст. до н. е.

11. Фрагмент лева ножа (O-2007, Некр. ЮЗ (ус)/103). Пряме лезо, обламає з обох кінців.

Розміри: довжина 5,0 см, найбільша ширина 2,0 см, товщина 0,3 см.

Розкопаний на садибі Широка Балка 7 у приміщенні 13 житлового будинку другої третини — 30-х рр. IV ст. до н. е. (Папанова, Ляшко 2015б, с. 236, 239—240).

Датування: друга третина — 30-ті роки IV ст. до н. е.

12. Лезо ножа у двох фрагментах (O-2007, Некр. ЮЗ (ус)/120). Пряме довге лезо з плавно скошеним обухом до вістря (рис. 1, 7).

Розміри: довжина 9,0 см, найбільша ширина 1,7 см, товщина 0,4 см.

Ніж розкопаний на садибі Широка Балка 7 у приміщенні 13 житлового будинку другої третини — 30-х рр. IV ст. до н. е.

Датування: друга третина — 30-ті роки IV ст. до н. е.

13. Фрагмент лева ножа (O-2006, Некр. ЮЗ (ус)/112). Пряме лезо з вістря у вигляді кігтя (рис. 1, 12). Сильно корозійний.

Розміри: довжина 5,0 см, найбільша ширина 1,4 см, товщина 0,3 см.

Аналогія — ніж з розкопок ділянки НГС (Нижнє місто, Ольвія) (Krutilov 2010, Pl. 363, Rc-41) та кат. 8.

Випадкова знахідка на садибі Широка Балка 7.

Датування: IV ст. до н. е.

14. Фрагмент лева ножа з обламаним вістря і черенком (O-2009, Некр. ЮЗ/109). Пряме лезо, обух і нижній край лева плавно переходять у вістря.

Розміри: довжина 7,0 см, найбільша ширина 1,4 см, товщина 0,3 см.

Розкопаний на садибі Широка Балка 7 у темноглинястому ґрунті (кв. 61) на глибині 0,44 м з фрагментами кераміки IV ст. до н. е.

Датування: IV ст. до н. е.

15. Фрагмент лева ножа (O-2009, Некр. ЮЗ/110). Пряме лезо. Сильно корозійне.

Розміри: довжина 5,0 см, найбільша ширина 1,2 см, товщина 0,3 см.

Розкопаний на садибі Широка Балка 7 у темноглинястому ґрунті (кв. 61) на глибині 0,44 м з фрагментами кераміки IV ст. до н. е.

Датування: IV ст. до н. е.

16. Фрагмент лева ножа (O-2009, Некр. ЮЗ/123). Пряме лезо з обухом, скошеним до вістря (рис. 1, 8).

Розміри: довжина 7,0 см, найбільша ширина 2,0 см, товщина 0,4 см.

Підйомний матеріал на садибі Широка Балка 7.

Датування: IV ст. до н. е.

17. Фрагмент черенка ножа (O-2009, Некр. ЮЗ/124). Сильно корозійний.

Розміри: довжина 2,5 см, найбільша ширина 1,0 см, товщина 0,3 см.

Підйомний матеріал на садибі Широка Балка 7.

Датування: IV ст. до н. е.

18. Фрагмент леза ножа (О-2009, Некр. ЮЗ/127). Центральна частина прямого леза. Сильно корозійне.

Розміри: довжина 6,3 см, найбільша ширина 1,5 см, товщина 0,3 см.

Підйомний матеріал на садибі Широка Балка 7.

Датування: IV ст. до н. е.

19. Фрагмент ножа (О-2009, Некр. ЮЗ/162). Зберегла центральна частина прямого леза. Сильно корозійне.

Розміри: довжина 4,0 см, найбільша ширина 1,5 см, товщина 0,3 см.

Підйомний матеріал на садибі Широка Балка 7.

Датування: IV ст. до н. е.

20. Фрагмент черенка ножа (О-2009, Некр. ЮЗ/183). На черенку дві заклепки на відстані 1,6 см одна від одної.

Розміри: довжина 2,7 см, найбільша ширина 1,5 см, товщина 0,3 см.

Розкопаний на садибі Широка Балка 7 у сіроглинистому ґрунті (кв. 60) на глибині 1,1 м з фрагментами кераміки IV ст. до н. е.

Датування: IV ст. до н. е.

21. Фрагмент леза ножа (О-2009, Некр. ЮЗ/195). Звужуюче пряме лезо.

Розміри: довжина 4,0 см, найбільша ширина 1,5 см, товщина 0,3 см.

Підйомний матеріал на садибі Широка Балка 7.

Датування: IV ст. до н. е.

22. Фрагмент леза та черенок ножа (О-2009, Некр. ЮЗ/196). Обламне пряме лезо. Сильно корозійне.

Розміри: загальна довжина 5,3 см; лезо — довжина 1,8 см, ширина 1,3 см, товщина 0,4 см; черенок — довжина 3,5 см, ширина 1,1 см, товщина 0,3 см.

Підйомний матеріал на садибі Широка Балка 7.

Датування: IV ст. до н. е.

23. Фрагмент ножа (О-2011, Некр. ЮВ.ШБ/149). Пряме довге лезо і прямий обух, вістря скошене під кутом (рис. 1, 10).

Розміри: довжина 14 см, найбільша ширина 2,5 см.

Ніж розкопаний на садибі Широка Балка 6 у підсобному приміщенні 2 житлового будинку, який датується межею V—IV — IV ст. до н. е. (Папанова, Ляшко 2015б, с. 230, 236)

Датування: IV ст. до н. е.

24. Фрагмент леза ножа (О-2011, Некр. ЮВ.ШБ/176). Зберегла частина прямого леза з вістря (рис. 1, 11). Підйом леза плавно переходить у вістря.

Розміри: довжина 7,5 см, найбільша ширина 1,8 см, товщина 0,7 см.

Розкопаний на садибі Широка Балка 6 у приміщенні 1 житлового будинку, який датується межею V—IV — IV ст. до н. е.

Датування: IV ст. до н. е.

Предмети побуту

25. Голка (О-2009, Некр. ЮЗ/5; рис. 2, 9). Сильно корозійна.

Розміри: довжина 3,7 см, діаметр 0,1 см.

Найближча аналогія — голка з поховання 109/1901 елліністичного часу (Парович-Пешикан 1974, с. 138).

Розкопана на садибі Широка Балка 7 в гумусі (кв. 61) на глибині 0,28 м з уламками амфор IV ст. до н. е.

Датування: IV ст. до н. е.

26. Засув (О-2008, Некр. ЮЗ/43; рис. 2, 10). Фрагмент зсувного засува Г-подібної форми під навісний замок.

Розміри: загальна довжина 6,7 см і товщина 1,0 см; довжина засувки 5,0 см, ширина засувки 2,5—3,0 см; внутрішній діаметр кільця 1,3 см.

Розкопаний на садибі Широка Балка 7 у попелі (кв. 53) на глибині 1,4 м з фрагментами кераміки IV ст. до н. е.

Датування: IV ст. до н. е.

27. Кільце (О-2013, Некр. ШБ. ЮВ/94; рис. 2, 11). Фрагментоване.

Можливо, від кінської упряжі.

Розміри: діаметр внутрішній 1,5 см і зовнішній 2,0 см.

Розкопано на садибі Широка Балка 6 в ямі 30 на глибині 0,67 м з матеріалом, зокрема уламками амфор та червонофігурної кераміки, другої третини V—IV ст. до н. е.

Датування: друга третина V—IV ст. до н. е.

28. Ланцюг (О-2011, Некр. ШБ. ЮВ/147а; рис. 2, 18). Дві ланки від ланцюга. Кільця овальні. Сильно корозійні.

Розміри: довжина без урахування вигинів 10,2 см, довжина найбільш збереженого кільця близько 7,3 см, товщина близько 1,7 см.

Розкопаний на садибі Широка Балка 6 у приміщенні 1 житлового будинку, який датується межею V—IV — IV ст. до н. е.

Датування: IV ст. до н. е.

29. Рибальський гачок (О-2009, Некр. ЮЗ/33; рис. 2, 12). У формі дугоподібного стрижня. Вістря з шипом (обламаний).

Розміри: довжина 2 см, хорда дуги близько 1,0 см.

Аналогії — бронзові гачки, знайдені на ольвійському некрополі в похованні 1905/53 IV ст. до н. е. (Козуб 1974, с. 113—114, рис. 60).

Розкопаний на садибі Широка Балка 7 у гумусі (пкв. 59) на глибині 0,4 м з матеріалом IV ст. до н. е.

Датування: IV ст. до н. е.

30. Накладка з двох частин овальної форми для дверей під ручку/замок (О-2008, Некр. ЮЗ/44; рис. 2, 13) з двох частин овальної форми. На накладці, яка гірше збереглася, з одного боку був невеличкий отвір, а з іншого — фрагмент ручки (?).

Розміри: довжина 6,0 см, ширина 3,0 см, товщина 0,5 см.

Виявлена на садибі Широка Балка 7 у зolistому ґрунті (кв. 53) на глибині 1,4 м. Не виключено, що вона має відношення до засува під навісний замок (див. кат. 26), оскільки вони знайдені в одному місці.

Датування: IV ст. до н. е.

31. Скоба (О-2011, Некр. ШБ. ЮВ/36; рис. 2, 14). Невелика за розміром, кругла в перетині, із загнутими кінцями.

Розміри: довжина 2,0 см, довжина кінців 0,5 см, діаметр 0,3 см.

Аналогічна скобам типу 3 з Ольвії перших століть нашої ери (Крапивина 1993, с. 84, 135, рис. 87, 10—11).

Розкопана на садибі Широка Балка 6 в жовтоглинистому ґрунті (кв. 13) на глибині 0,68 м з матеріалом IV ст. до н. е.

Датування: IV ст. до н. е.

32. Скоба (О-2012, Некр. ШБ. ЮВ/138; рис. 2, 15). Кругла в перетині, із зігнутими різної довжини кінцями.

Розміри: довжина 1,7 см, довжина прямого кінця 0,7 см, відігнутого — 1,0 см.

Аналогічна скобам типу 3 з Ольвії перших століть нашої ери (Крапивина 1993, с. 84, 135, рис. 87, 10—11).

Розкопана на садибі Широка Балка 6 у господарській ямі 25, глибина 0—0,9 м з уламками кераміки V—IV ст. до н. е.

Датування: V—IV ст. до н. е.

33. Скоба (О-2016, Некр. ЮЗ/15; рис. 2, 16), S-подібної форми, пласка.

Розміри: довжина без урахування вигинів 6,0 см, перетин 0,3 × 0,5 см.

Аналогічна скобі типу 1 з Ольвії перших століть нашої ери (Крапивина 1993, с. 84, 135, рис. 87, 8).

Підйомний матеріал на садибі Широка Балка 7.

Датування: IV ст. до н. е.

34. Стригіль (О-1994, Некр./9; рис. 2, 17). Скребок загнутий, ручка пряма, суцільна з потовщенням на кінці у вигляді кульки (діаметр 1,0 см). Сильно корозійний.

Розміри: ручка довжиною 12 см, шириною 1,3 см; скребок шириною 0,7—1,0 см; товщиною 1,0 см.

Найближча *аналогія* — стригіль другого варіанту II типу з поховання 1911/76 V—IV ст. до н. е. (Козуб 1974, с. 85—86).

Стригіль розкопаний у похованні 1994/4 на сімейній ділянці поховань жителів приміської садиби Широка Балка 6. Поховання датується другою половиною IV ст. до н. е. (Лейпунська, Папанова 2003, с. 319—320). Це перша знахідка предметів такого роду, пов'язана із соціальною структурою і повсякденним життям жителів хори.

Датування: друга половина IV ст. до н. е.

- Блаватская Т.В. Ахейская Греция во II тысячелетии до н. э. Москва, 1966.
- Бураков А.В. Козырское городище рубежа и первых столетий нашей эры. Киев, 1976.
- Былкова В.П. Новая находка комплекса амфор на Белозерском поселении. *Древности*. 2005, вып. 6, с. 256—267.
- Былкова В.П. Нижнее Поднепровье в античную эпоху (по материалам раскопок поселений). Херсон, 2007.
- Козуб Ю.І. Некрополь Ольвії V—IV ст. до н. е. Київ, 1974.
- Крапивина В.В. Ольвия: материальная культура I—IV вв. н. э. Киев, 1993.
- Крыжицкий С.Д. и др. Сельская округа Ольвии. Киев, 1989.
- Лейпунская Н.А., Папанова В.А. К характеристике экономических связей Ольвии (по материалам амфор из некрополя Широкой балки). *Археологічні відкриття в Україні 2001—2002 рр.* (ред. Н.О. Гаврилюк). Київ, 2003, с. 310—320.
- Островерхов А.С., Папанова В.А. Новые материалы к корпусу ольвийской глиптики раннеантичного времени. *Старожитності степового Причорномор'я і Криму* (ред. П.П. Толочко). Запоріжжя, 2009, т. XV, с. 117—122.
- Паньков С.В. Стародавня чорна металургія на території України. Передскіфський і скіфо-античний період. Київ, 2014.
- Папанова В.А. Некрополь Ольвии (история исследования, итоги раскопок). Бердянск, 1993.
- Папанова В.А., Ляшко С.Н. Свинцовые фигурки из ольвийской усадьбы IV в. до н. э. *Старожитності сте-*

пового Причорномор'я і Криму (ред. П.П. Толочко). Запоріжжя, 2014, т. XVII, с. 207—229.

- Папанова В.А., Ляшко С.Н. Свинцовые культовые изделия из пригородных усадеб Ольвии. *Старожитності степового Причорномор'я і Криму* (ред. П.П. Толочко). Запоріжжя, 2015, т. XVIII, с. 171—180.
- Папанова В.А., Ляшко С.Н. Весовые гири из пригородных усадеб ольвийской хоры V—IV вв. до н. э. *Археологія і давня історія України*. 2015а, вип. 1 (14), с. 158—164.
- Папанова В.А., Ляшко С.Н. Пригородные усадьбы ольвийской хоры V—IV вв. до н. э. (итоги раскопок 2003—2013 гг.). *Stratum Plus*. 2015б, № 3, с. 223—250.
- Папанова В.А., Ляшко С.Н. Находки оружия и конской сбруи на пригородных усадьбах Ольвии. *Материалы по археологии Северного Причерноморья* (ред. И.В. Брумяко). Одесса, 2015в, вып. 13, с. 207—222.
- Папанова В.А., Ляшко С.Н. Костяные изделия из пригородных усадеб Ольвии. *EMINAK*. 2016, № 4 (16), с. 178—189.
- Парович-Пешикан М. Некрополь Ольвии эллинистического времени. Киев, 1974.
- Пясковський В.В., Черноус Ю.М., Іщенко А.В., Алексеев О.О. Криміналістика. Київ, 2015.
- Русяева Г.С. Поселення Петухівка біля Ольві. *Археологія*. 1968, вип. 21, с. 213—221.
- Скржинская М.В. Будни и праздники Ольвии. Санкт-Петербург, 2000.
- Фомін Л.Д. Техніка обробки заліза в Ольвії і Тірі. *Археологія*. 1974, вип. 13, с. 25—31.
- Krutilov V.V. Re Metal objects. *The Lower City of Olbia (Sector NGS) in the 6th Century BC to the 4th Century AD* (ed. N.A. Lejpuskaja, Pia Guldager Bilde, Jakob Munk Hojte, V.V. Krapivina, S.D. Kryzickij). Aarhus, 2010, vol. 1, p. 479—482 (Black Sea Studies 13).
- Lyashko S.N., Mateevici N., Papanova V.A. Timbres amphoriques decouverts dans deux fermes dela chora d'Olbia (fouilles 2003—2012). In: Buzoianu L., Chera C., Dupont P., Lungu V. *PATABS III. Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. PONTICA XLVI*. Costanta, 2013, supp. II, p. 263—287.
- Petrie W.M. Fl. Tools and weapons illustrated by the Egyptian collection in University college. London, 1917.

Надійшла 28.03.2018

В.А. Папанова¹, С.Н. Ляшко²

¹ Кандидат исторических наук, доцент, заведующая учебной археологической лабораторией Бердянского государственного педагогического университета.

² Кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института биографических исследований Национальной библиотеки Украины им. В.И. Вернадского.

ИЗДЕЛИЯ ИЗ ЖЕЛЕЗА С ПРИГОРОДНЫХ УСАДЕБ ОЛЬВИИ КЛАССИЧЕСКОГО ВРЕМЕНИ

В статье вводятся в научный оборот предметы из железа, раскопанные на усадьбах Широкая балка 6 (ойкос) конца V — 30-х годов IV вв. до н. э. и Широкая балка 7 (хорион) второй трети V — начала III вв. до н. э., а также из погребений семейного участка захоронений ойкоса. Они представлены орудиями труда и хозяйственно-бытовыми предметами: гвозди, дверной засов, звенья цепи, игла, кольцо от конской упряжи, ножи, рыболовный крючок, серп, скобы, стригиль и др.

Отметим крайне редкую находку стригиля. В античном мире спортом могли заниматься только свободные граждане. Поэтому можно предположить, что жители ойкоса были полноправными ольвийскими гражданами и поэтому могли посещать гимнасий Ольвии.

Комплекс железных изделий из двух пригородных усадеб относительно однороден и близок аналогичным предметам Ольвии и поселений ее хоры классического времени.

Однако, несмотря на немногочисленность, железные изделия вызывают особый интерес, т. к. они позволяют реконструировать быт, занятия и ремесла. В частности, уточнить выводы о занятии жителей этих усадеб.

К л ю ч е в ы е с л о в а: пригородные усадьбы, железные изделия, Ольвия, Широкая балка 6 и 7, классический период.

Valentina A. Papanova¹, Svetlana M. Liashko²

¹ Ph.D., an assistant professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Head of the Educational Archaeological Laboratory of the Berdiansk State Pedagogical University

² Ph.D., Leading Researcher of the Biographical Research Institute of the National Library of Ukraine named by V.I. Vernadskyi

IRON OBJECTS OF CLASSICAL TIME FROM SUBURBAN ESTATES OF OLBIA

The article introduces iron objects excavated at the Shyroka Balka 6 (οικος — *oikos*) dated by the end of the 6th — the 30-ies of the 4th century BCE and at the Shyroka Balka 7 (χοριον — *chorion*) — the second third of the 5th — the beginning of the 3rd centuries BCE, as well as from the area of family burials of the *oikos* graves. They are introduced by tools and household items such as nails, door bolts, chain links, a needle, a horse harness ring, knives, a fishing hook, a sickle, staples and a strigil.

The strigil is of a particular interest. Only free citizens could do sports in the ancient world. We can assume that the inhabitants of the *oikos* were the full status Olbian citizens and therefore could attend the gymnasium of Olbia.

The complex of iron objects from two suburban estates is relatively homogeneous and close to the similar objects of Olbia from the *chora* settlements of the Classical period. Despite its scarcity, the iron objects are of special interest too, because they allow reconstructing the life, the work and crafts, namely, to clarify the conclusions about the persuit of suburban estates inhabitants.

Key words: suburban estates, iron objects, nails, knives, chain, needle, clamps, strigil, Shyroka Balka 6, Shyroka Balka 7, Olbia, Classical period.

References

- Blavatskaia T.V. Akheiskaia Gretsia vo II tyysiacheletii do n. e. Moskva, 1966.
- Burakov A.V. Kozyrskoe gorodische rubezha i pervykh stoletii nashei ery. Kyiv, 1976.
- Bylkova V.P. Novaia nakhodka kompleksa amfor na Belozerskom poselenii. *Drevnosti*. 2005, no. 6, pp. 256-267.
- Bylkova V.P. Nizhnee Podneprovie v antichnuu epokhu (po materialam raskopok poselenii). Kherson, 2007.
- Fomin L.D. Tekhnika obrobky zaliza v Olvii i Tiry. *Arkheolohiia*. 1974, no. 13, pp. 25-31.
- Kozub Yu.I. Nekropol Olvii V-IV st. do n. e. Kyiv, 1974.
- Krapivina V.V. Olvii: materialnaia kultura I-IV vv. n. e. Kyiv, 1993.
- Krutilov V.V. Metal objects. *The Lower City of Olbia (Sector NGS) in the 6th Century BC to the 4th Century AD* (eds. N.A. Lejpunskaja, P. Guldager Bilde, J.M. Højte, V.V. Krapivina, S.D. Kryžickij). *Black Sea Studies*. Aarhus, 2010, no. 13, vol. 1, pp. 479-482.
- Kryzhytskiy S.D., Buiskikh S.B., Burakov A.V., Otreshko V.M. Selskaia okruga Olvii. Kyiv, 1989.
- Leipunskaja N.A., Papanova V.A. K kharakteristike ekonomicheskikh sviazei Olvii (po materialam amfor iz nekropolia Shyrokoii balki). *Arkheolohichni vidkryttia v Ukraini 2001-2002 rr.* Kyiv, 2003, pp. 310-320.
- Liashko S.N., Mateevici N., Papanova V.A. Timbres amphoriques decouverts dans deux fermes dela chora d'Olbia (fouilles 2003-2012). In: Buzoianu L., Chera C., Dupont P., Lungu V. *PATABS III. Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. PONTICA*. Costanta, 2013, no. 46, suppl. II, p. 263-287.
- Ostrovkhorov A.S., Papanova V.A. Novyie materialy k korpusu olviiskoi gliptiki ranneantichnogo vremeni. *Starozhytnosti stepovoho Prychornomia i Krymu* (ed. P.P. Tolochko). Zaporizhzhia, 2009, vol. 15, pp. 117-122.
- Pankov S.V. Starodavnii chorna metalurhiia na terytorii Ukrainy. Peredskifskiy i skifo-antychnyi period. Kyiv, 2014.
- Papanova V.A. Nekropol Olvii (istoriia issledovaniia, itogi raskopok). Berdiansk, 1993.
- Papanova V.A., Liashko S.N. Svintsovyie figurki iz olviiskoi usadby IV v. do n. e. *Starozhytnosti stepovoho Prychornomia i Krymu* (ed. P.P. Tolochko). Zaporizhzhia, 2014, vol. 18, pp. 207-229.
- Papanova V.A., Liashko S.N. Svintsovyie kultovyie izdeliia iz prigorodnykh usadeb Olvii. *Starozhytnosti stepovoho Prychornomia i Krymu* (ed. P.P. Tolochko). Zaporizhzhia, 2015, vol. 18, pp. 171-180.
- Papanova V.A., Liashko S.N. Vesovyie giri iz prigorodnykh usadeb olviiskoi khory V-IV vv. do n. e. *Arkheolohiia i davnii istoriia Ukrainy*. 2015a, no. 1 (14), pp. 158-164.
- Papanova V.A., Liashko S.N. Prigorodnyie usadby olviiskoi khory V-IV vv. do n. e. (itogi raskopok 2003-2013 gg.). *Stratum plus*. 2015b, no. 3, pp. 223-250.
- Papanova V.A., Liashko S.N. Nakhodki oruzhyia i konskoi sbrui na prigorodnykh usadbakh Olvii. *Materialy po arheologii Severnogo Prichornomia* (ed. I.V. Bruiako). Odesa, 2015c, no. 13, pp. 207-222.
- Papanova V.A., Liashko S.N. Kostianyie izdeliia iz prigorodnykh usadeb Olvii. *EMINAK*. 2016, no. 4 (16), pp. 178-189.
- Parovich-Peshikan M. Nekropol Olvii ellinisticheskogo vremeni. Kyiv, 1974.
- Petrie W. M. Fl. Tools and weapons illustrated by the Egyptian collection in University college. London, 1917.
- Piaskovskiy V.V., Chornous Yu.M., Ishchenko A.V., Aliexsieiev O.O. Kryminalistyka. Kyiv, 2015.
- Rusiaeva H.S. Poselennia Petukhivka I bilia Olvi. *Arkheolohiia*. 1968, no. 21, pp. 213-221.
- Skrzhynskaia M.V. Budni i prazdniki Olvii. Sankt-Peterburg, 2000.